

УДК: 343.9

Хрестина ЗАЯЦЬ

Національний університет “Львівська політехніка”,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
khrestyna.zaiats.pv.2023@lpnu.ua
ORCID: 0009-0009-9682-4752

Роман ШАЙ

Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри міжнародного та кримінального права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
roman.y.shai@lpnu.ua
ORCID: 0000-0003-2788-6035

ІЄРАРХІЧНА СТРУКТУРА ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

<http://doi.org/10.23939/law2024.44.053>

© Заяць Х., Шай Р., 2024

Злочинні організації є складними та організованими утвореннями, що існують у суспільстві з метою здійснення незаконної діяльності та отримання прибутку за допомогою злочинних методів. Однією з основних характеристик таких організацій є їхня ієрархічна структура, яка відіграє важливу роль у функціонуванні та стійкості цих груп. Вона дає змогу ефективно розподіляти обов'язки, контролювати діяльність членів і забезпечувати тривалу діяльність організації, незважаючи на зовнішні загрози.

Для слідчої та судової практики велике значення мають наукові дослідження форм організованої злочинності, зокрема розроблення таких елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, які вчиняються організованими групами, злочинними організаціями, як форми, способи, ознаки організованих злочинних утворень; види корумпованих зв'язків з державними службовцями; рольові функції і типологічні особливості членів кримінальних утворень; обстановка, способи вчинення кримінальних правопорушень, їх наслідки.

Стаття висвітлює проблему організації та функціонування ієрархічних структур у злочинних угрупованнях. Автор розглядає, як ієрархія забезпечує ефективність, контроль і стійкість злочинних організацій, а також звертає увагу на виклики, які вона створює для правоохоронних органів. Особливо це стосується питань відповідальності, коли лідери делегують виконання злочинів нижчим рівням, що ускладнює притягнення до відповідальності керівництва.

У статті розглядається ієрархія як одна з основних характеристик найнебезпечнішої форми співучасті – злочинної організації. У Кримінальному кодексі України

немає чіткого законодавчого визначення терміна “ієрархія”, що створює певні труднощі для правоохоронних органів, прокуратури та судових органів під час визначення наявності або відсутності цієї ознаки у процесі розслідування злочинів, вчинених злочинними організаціями. У статті також розглядається етимологічне значення терміна “ієрархія”, проводиться аналіз наукових поглядів щодо його оновлення та уточнення. Зроблено огляд юридичної літератури, рішень Верховного Суду України та міжнародно-правових актів, що регулюють питання ієрархічної структури у злочинних організаціях. На основі цього автор пропонує власне визначення терміна “ієрархія” та критерії для його оцінки.

Ключові слова: ієрархія, співучасть, організована злочинна група, злочинна організація, кримінальне правопорушення, кримінальні утворення, правове регулювання.

Постановка проблеми. Актуальність статті зумовлена проблемою принципової невизначеності поняття “ієрархічність” в чинному кримінальному законодавстві, оскільки воно згадується лише в контексті частини 4 статті 28 Кримінального кодексу України під час визначення злочинної організації як форми співучасті. Саме тому, що у законодавстві України немає чіткого визначення поняття “ієрархічність”, яке використовується в Кримінальному кодексі та у постанові Верховного Суду від 23 грудня 2005 року № 13, це поняття набуває оцінного характеру, що ускладнює його застосування на практиці. Невизначеність вказаного поняття може призвести до різних трактувань і неоднозначного застосування на практиці. Крім того, треба зазначити, що дослідники організованої злочинної діяльності не завжди точно й переконливо визначають у монографіях, навчальних посібниках, наукових статтях її форми, рівні. Одні вживають термін “організовані злочинні формування”, інші – “організовані злочинні угруповання”, а ще інші – “організовані злочинні спільнотства”. Чинним Кримінальним кодексом України (далі – КК) визначено поняття кримінальних правопорушень, учинених організованими групами, злочинними організаціями.

Аналіз дослідження проблеми. Проблеми кримінально-правової характеристики злочинних організацій були розглянуті в роботах А. А. Вознюка, В. О. Гацелюка, О. О. Дудорова, О. О. Кваші, С. Г. Киренка, Ю. В. Луценка, В. В. Малюка, Р. О. Мовчана, О. В. Околіта, В. В. Українця, М. Ф. Фоменка, П. Л. Фріса, І. П. Фріса, С. С. Чернявського та інших дослідників. Незважаючи на значний внесок науковців у вивчення цієї теми, багато питань, що стосуються кваліфікації дій членів злочинних організацій, потребують подальшого дослідження.

Мета статті – деталізувати поняття ієрархічності злочинної організації та окреслити чіткі критерії, за якими можна його оцінювати. Важливим аспектом є новаторський підхід автора до формування власного визначення цього терміна та створення системи критеріїв для його ефективно оцінки. Теоретичні положення щодо форм організованої злочинності мають значення для кваліфікації злочинів, учинених організованими злочинними утвореннями, та розроблення методик їх розслідування.

Виклад основного матеріалу. Офіційна статистика діяльності правоохоронних органів в Україні свідчить про зростання кількості кримінальних правопорушень, скоєних стійкими ієрархічними об’єднаннями – злочинними організаціями. Таке становище потребує чіткого визначення ознаки, що використовується в законодавчому визначенні злочинної організації – ієрархічність, яка буде деталізована в подальшому як аксіоматична для такої форми співучасті, як злочинна організація.

Так, у 2018 році в Україні було припинено злочинну діяльність 392 таких злочинних об’єднань (організованих груп і злочинних організацій), а на 20 листопада 2019 року – 258, які за період своєї діяльності вчинили майже 3 тисячі злочинів, більша частина з яких є тяжкими та

особливо тяжкими. Впродовж 2020 року підрозділами Національної поліції України було припинено діяльність 172 організованих злочинних груп (ОЗГ) та злочинних організацій (ЗО), зокрема викрито 10 бандугруповань. 2021 року цей показник становив 155, а в 2022 році – 123, з яких 43 були виявлені підрозділами захисту економіки. Поліція продовжує протидіяти організованій злочинності в умовах воєнного стану. Кількість кримінальних проваджень, направлених до суду, збільшилася на 16 %, охопивши 419 організованих злочинних груп, зокрема 42 з міжрегіональними зв'язками, 26 з корумпованими зв'язками та 13 сформованих на етнічній основі. Зросла кількість викритих ОЗГ і ЗО у сфері незаконного обігу зброї в 2,8 раза (від 4 до 11) та у сфері суспільної моралі в 2,5 раза (від 11 до 27). Загалом було викрито 1752 учасники злочинних угруповань і задокументовано в 1,5 раза більше скоєних ними правопорушень (4,6 тис.) [1, с. 11]. Це свідчить про недостатню ефективність заходів боротьби з організованою злочинністю, що потребує подальшого вдосконалення, зокрема за участі науковців.

Для правильної кваліфікації кримінальних дій учасників злочинних організацій важливим є кримінально-правовий аналіз цих об'єднань. Щоб кваліфікувати правопорушення як вчинене злочинною організацією, потрібно не тільки встановити об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочину, але й задокументувати ознаки цієї форми співучасті. У п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України “Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями” від 23 грудня 2005 р. № 13 підкреслюється, що суди повинні враховувати норми Кримінального кодексу України щодо відповідальності осіб, які скоїли злочини у співучасті (статті 26–31); ознаки злочинів, вчинених організованою групою (ч. 3 ст. 28) або злочинною організацією (ч. 4 ст. 28); а також положення статей Особливої частини КК, які визначають особливі ознаки таких груп (статті 257, 258, 260).

Аналіз слідчої практики показує, що найбільші труднощі під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у процесі співучасті складних форм, викликає доведення наявності ознаки ієрархічності злочинної організації. Ієрархічність є однією з обов'язкових ознак злочинної організації як форми співучасті.

Кримінальне правопорушення визнається вчиненим злочинною організацією відповідно до частини 4 статті 28 Кримінального кодексу України у такому разі: “Якщо він вчинений стійким ієрархічним об'єднанням кількох осіб (п'ять і більше), члени або структурні частини якого за попередньою змовою організувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або для керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або для забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп” [2].

Незважаючи на широке використання терміна “ієрархія” в контексті організованої злочинності, як у національному, так і в міжнародному законодавстві, жодний нормативно-правовий акт не містить його точного визначення. Наприклад, Рамкова конвенція ООН проти організованої злочинності описує організовані злочинні групи як структури з ієрархічними зв'язками, проте не дає чіткого критерію для визначення такої ієрархії. Аналогічна ситуація спостерігається і в Міжамериканській конвенції проти корупції, де поняття “ієрархія” використовується для визначення статусу публічної посадової особи, але не в контексті злочинних угруповань. Як зазначає І. В. Іваненко, міжнародні документи, хоча й згадують ієрархічність, не надають конкретних критеріїв для її встановлення [3, с. 145].

Згідно з роз'ясненнями Верховного Суду, ієрархічна структура злочинного угруповання передбачає чіткий розподіл ролей та обов'язків, де кожен учасник підпорядкований загальному керівництву, що забезпечує визначений порядок управління злочинною діяльністю. Також це впливає на збереження функціональних зв'язків і принципів пов'язаної взаємозалежності його учасників або структурних частин під час здійснення спільної злочинної діяльності. Здатність злочинних угруповань протистояти внутрішнім проблемам забезпечується за допомогою їхньої ієрархічної структури. Ця структура передбачає чіткий розподіл ролей, стабільні взаємовідносини між чле-

нами, єдині правила та централізоване управління. Така організація дає змогу ефективно планувати та здійснювати злочинну діяльність.

Ієрархічність у юридичному контексті означає субординацію, тобто підпорядкування одних осіб іншим у межах організації. Це виражається в розподілі повноважень, відповідальності та обов'язків. **Ієрархія** – це соціальний механізм, який інтегрує індивідуальні дії в єдине ціле через підпорядкування нижчих рівнів вищим. Цей процес закріплюється в соціальних статусах і підтримується системою правил та санкцій [4, с. 208].

Ознаки ієрархічності злочинної організації:

1. Наявність лідера або керівного ядра: це центральна фігура або група осіб, які ухвалюють стратегічні рішення і контролюють діяльність усіх членів організації.

2. Розподіл ролей і функцій: кожен член організації виконує певні функції, які відповідають його місцю в ієрархії. Це може бути планування злочинів, фінансування, вербування нових членів тощо.

3. Вертикальні зв'язки: існують чіткі лінії підпорядкування між різними рівнями організації. Кожен член повинен підкорятися наказам вищих за рангом.

4. Горизонтальні зв'язки: між членами одного рівня також можуть існувати певні зв'язки, пов'язані з координацією дій та обміном інформацією.

5. Системи комунікації: існують канали комунікації, які забезпечують передання інформації між різними рівнями організації.

6. Система контролю: для забезпечення дисципліни й ефективності діяльності існують механізми контролю за виконанням завдань і дотриманням правил організації.

Новий тлумачний словник української мови дає таке пояснення поняття “ієрархія” – послідовне розміщення посад, чинів і так далі від нижчих до найвищих за порядком їх підпорядкування управління управлінської системи в певній галузі. Подібна думка щодо тлумачення цього поняття міститься в юридичній енциклопедії: ієрархія – це розташування частин або елементів цілого від нижчого до вищого. Термін використовується в теорії організації – як принцип управління; в складних багаторівневих системах – як принцип структурної організації [5, с. 659].

Юридичне визначення злочинної організації передбачає можливість її модульної структури, тобто наявності в її складі інших злочинних утворень, які діють як її структурні підрозділи. Аналізуючи ієрархічність, Л. Н. Демидова визначає її за допомогою таких ознак:

1. Наявність керівника злочинної організації або її єдиного керівного центру.

2. Наявність двох або більше рівнів структури. У злочинній організації на двох рівнях структури елементи одного рівня виконують лише владні функції, елементи іншого – лише функції підпорядкування.

3. Підпорядкування учасників злочинної організації або її структурних частин своїм керівникам.

4. Обов'язковість виконання учасниками злочинної організації або її структурними частинами рішень, розпоряджень, наказів, прийнятих керівником або керівниками злочинної організації [6, с. 46].

Автори Загальної частини кримінального права України обґрунтовано стверджують, що ієрархічність полягає у підпорядкуванні членів злочинної організації своїм керівникам; підпорядкуванні окремих структурних частин злочинної організації єдиному центру; в обов'язковості рішень, ухвалених організаторами-керівниками, для всіх учасників злочинної організації [7, с. 205].

О. О. Кваша обґрунтовано підкреслює, що наявність ієрархічної структури є визначальною специфічною ознакою злочинної організації [8 с. 522]. У юридичній літературі немає єдиної думки щодо ієрархічності як ознаки злочинної організації. Одні вчені визначають ієрархічність як наявність внутрішніх зв'язків за вертикаллю (між верхнім, середнім і нижнім рівнем) [9, с. 205]. Інші – через наявність системно-структурного устрою об'єднання, яке містить наявність загального

керівництва (лідера), чітко визначене підпорядкування рядових членів об'єднання його керівникам (у тому числі керівникам структурних підрозділів), вертикальні зв'язки між вищими і нижчими структурами. Деякі вчені-юристи стверджують про необхідність трьох рівнів для констатації злочинної організації. Таке ствердження є доволі суперечливим, оскільки взаємозв'язок: "організатор та рядові члени" передбачає підпорядкування, що є ієрархічною структурою.

Зважаючи на наведені міркування, не можна погодитися з думкою Г. В. Новицького, який під ієрархічністю розуміє чітке визначення керівника угруповання чи колегіального управлінського органу, а також стосунки між членами угруповання, що ґрунтуються на принципах влади і підкорення [10, с. 141]. У таких умовах кожен організований групу можна вважати ієрархічним об'єднанням, оскільки вона має організатора, якому підпорядковуються інші учасники злочинного угруповання.

Більш збалансований підхід трактує ієрархію як розподіл функцій і ролей між членами злочинної організації (структурними підрозділами), що забезпечує підпорядкованість і підзвітність рядових членів організаторам (керівникам злочинної організації та її структурних підрозділів). Ця ознака передбачає: 1) специфічний розподіл функцій і ролей у колективі, де присутні організатори (керівники злочинної організації та її структурних частин) і виконавці (рядові члени); 2) поділ злочинної організації на структурні одиниці; 3) наявність правил поведінки, заснованих на субординації, підпорядкуванні, відповідальності та дисципліни членів. Організовані злочинні об'єднання характеризуються розподілом ролей, проте під час вчинення злочину всі учасники можуть діяти як співвиконавці.

Організація за попередньою змовою для спільної діяльності членів або складових частин злочинної організації – це свідоме і добровільне об'єднання в стійке ієрархічне об'єднання, засноване на усвідомленні протиправності злочину і наслідків своїх дій. Ця характеристика вказує на те, що для визнання злочину вчиненим у складі злочинної організації злочинна організація має характеризуватися істотними ознаками, визначеними кримінальним законом у ч. 4 ст. 28 Кримінального кодексу України, а саме: об'єднанням кількох осіб (п'ять і більше), стійкістю, ієрархією та відповідними цілями.

Висновки. Основними ознаками ієрархічності злочинної організації є: чітко визначена система підпорядкування, де кожен член або структурний підрозділ має свої функції та обов'язки; наявність єдиного центру прийняття рішень, якому підпорядковуються всі інші учасники злочинної діяльності; обов'язковість виконання рішень, ухвалених керівництвом. Хоча ці положення є предметом наукових дискусій, вони відіграють важливу роль у розумінні структури та функціонування злочинних організацій. Ці ознаки є важливими для кваліфікації злочину та визначення ролі кожного учасника злочинного угруповання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2023 році. URL: <https://data.gov.ua/dataset/974d5613-7c35-43dc-992d-bc8f9a1662e2/resource/9adad75d...>
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
3. Іваненко І. В. (2006). Злочинна організація: окремі аспекти сучасного розуміння та відмінність від організованої групи. Часопис Київського університету права, № 1. С. 144–147.
4. Юридична енциклопедія. (1999). Редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. К.: Українська енциклопедія, т. 2. 741 с.
5. Новий тлумачний словник української мови: в 4 т. (1999). Укл. В. Яременко, О. Сліпушко. К.: АКОНІТ, т. 2. 910 с.
6. Демидова Л. Н. (2002). Проблеми законності. Вип. 55. Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, С. 201–204.

7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 ч. (2001). За заг. ред. М. О. Потебен'ка, В. Г. Гончаренка. Загальна частина. К.: ФОРУМ, 386 с.
8. Кваша О. О. (2013). Співучасть у злочині: структура. К.: Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України. 560 с.
9. Хавронюк М. І., Мельник М. І. (2000). Ознаки і поняття організованої групи та злочинної організації (кримінально-правовий аспект). Право України. № 4. С. 59–64.
10. Новицький Г. В. (2003). Злочинна організація як форма співучасті. Проблеми відповідальності за злочини проти громадської безпеки за новим Кримінальним кодексом України. Матер. міжнар. наук.-практ. семінару [Харків] 1–2 жовт. 2002 р. / редкол.: В. В. Сташис (гол. ред.) та ін. Харків: Східнорегіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, с. 139–143.

REFERENCES

1. *Zvit Nacional'noyi policiyi Ukrainy' pro rezul'taty' roboty' u 2023 roci* [Report of the National Police of Ukraine on the results of work in 2023]. Retrieved from: <https://data.gov.ua/dataset/974d5613-7c35-43dc-992d-bc8f9a1662e2/resource/9adad75d...> [In Ukrainian].
2. *Kry'minal'ny'j kodeks Ukrainy' vid 5 kvitnya 2001 r. No. 2341-III* [Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001 No. 2341-III.]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-1> [In Ukrainian].
3. Ivanenko, I. B. (2006). *Zlochy'nna organizaciya: okremi aspekty' suchasnogo rozuminnya ta vidminnist' vid organizovanoyi grupy'* [Criminal organization: certain aspects of modern understanding and the difference from an organized group.]. *Chasopy's Ky'yivs'kogo universy'tetu prava*, No. 1. P. 144–147. [In Ukrainian].
4. *Yury'dy'chna ency'klopediya*. (1999). [Legal encyclopedia]. Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (gol. redkol.) ta in. K.: Ukrayins'ka ency'klopediya, t. 2. 741 p. [In Ukrainian].
5. *Novy'j tlumachny'j slovny'k ukrayins'koyi movy': v 4 t.* (1999). [New explanatory dictionary of the Ukrainian language in 4 t.]. Ukl. V. Yaremenko, O. Slipushko. K.: AKONIT, t. 2. 910 p. [In Ukrainian].
6. Demy'dova, L. N. (2002). *Problemy' zakonnosti* [Problems of legality]. *Vy'p. 55. X.: Nacz. yury'd. akad. Ukrainy' im. Ya. Mudrogo*, P. 201–204. [In Ukrainian].
7. *Naukovo-prakty'chny'j komentar do Kry'minal'nogo kodeksu Ukrainy': u 2 ch.* (2001). [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine: in 2 h.]. Za zag. red. M. O. Poteben'ka, V. G. Goncharenka. Zagal'na chasty'na. K.: FORUM, 386 p. [In Ukrainian].
8. Kvascha, O. O. (2013). *Spivuchast' u zlochy'ni: struktura* [Complicity in crime: structure.]. K.: In-t derzh. i prava im. V. M. Korecz'kogo NAN Ukrainy'. 560 p. [In Ukrainian].
9. Havronyuk, M. I., Mel'ny'k, M. I. (2000). *Oznaky' i ponyattya organizovanoyi grupy' ta zlochy'nnoyi organizaciyi (kry'minal'no-pravovy'j aspekt)* [Signs and concepts of an organized group and criminal organization (criminal-legal aspect)]. *Pravo Ukrainy'*. No. 4. P. 59–64. [In Ukrainian].
10. Novy'cz'ky'j, G. V. (2003). *Zlochy'nna organizaciya yak forma spivuchasti. Problemy' vidpovidal'nosti za zlochy'ny' proty' gromads'koyi bezpeky' za novy'm Kry'minal'ny'm kodeksom Ukrainy'* [Criminal organization as a form of complicity. Problems of responsibility for crimes against public safety under the new Criminal Code of Ukraine]. *Mater. mizhnar. nauk.-prakt. seminaru [Xarkiv] 1–2 zhovt. 2002 r.* / redkol.: V. V. Stashy's (gol. red.) ta in. *Xarkiv: Sxidno-regional'ny'j centr humanitarno-osvitnix iniciaty'v*, p. 139–143. [In Ukrainian].

Дата надходження: 23.08.2024 р.

Khrestyna ZAIATS

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
student of the first (bachelor)
level of higher education
khrestyna.zaiats.pv.2023@lpnu.ua
ORCID: 0009-0009-9682-4752

Roman SHAI

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Associate Professor of the International
and Criminal Law Department,
Ph.D. in Law, Associate Professor
roman.y.shai@lpnu.ua
ORCID: 0000-0003-2788-6035

HIERARCHICAL STRUCTURE AS A CHARACTERISTIC OF A CRIMINAL ORGANIZATION

Criminal organizations are complex and structured entities that operate within society with the aim of engaging in illegal activities and generating profits through criminal means. One of the key characteristics of such organizations is their hierarchical structure, which plays a significant role in the functioning and sustainability of these groups. It allows for the efficient distribution of tasks, the control of members' activities, and ensures the organization's long-term operation despite external threats.

For investigative and judicial practice, scientific studies of forms of organized crime are of great importance, in particular, the development of such elements of the forensic characteristics of criminal offenses committed by organized groups, criminal organizations, as forms, methods, signs of organized criminal entities; types of corrupt connections with public officials; role functions and typological features of members of criminal organizations; situation, ways of committing criminal offenses, their consequences.

This article examines the organization and functioning of hierarchical structures within criminal groups. The author considers how hierarchy ensures the efficiency, control, and sustainability of criminal organizations, and also draws attention to the challenges it poses for law enforcement agencies. This is particularly true of issues of liability when leaders delegate the commission of crimes to lower levels, making it difficult to hold the leadership accountable.

The article considers hierarchy as one of the key characteristics of the most dangerous form of complicity – a criminal organization. The Criminal Code of Ukraine lacks a clear legal definition of the term “hierarchy”, which creates certain difficulties for law enforcement agencies, prosecutors, and courts when determining the presence or absence of this feature when investigating crimes committed by criminal organizations. The article also examines the etymological meaning of the term “hierarchy”, analyzes scientific viewpoints on its updating and clarification. A review of legal literature, decisions of the Supreme Court of Ukraine, and international legal acts regulating the issue of hierarchical structure in criminal organizations is conducted. Based on this, the author proposes his own definition of the term “hierarchy” and criteria for its assessment.

Keywords: hierarchical structure, complicity, organized crime syndicate, criminal offense, legal regulation.